

4. MOŽNOSTI VYUŽÍVANIA MALÉHO SLOVOTVORNÉHO SLOVNÍKA SLOVENČINY

4.1. Prečo zostavovať a používať Malý slovotvorný slovník slovenčiny

I keď systém slovníka je podrobne rozpracovaný, nevylučujeme, že sa môžu ešte objaviť isté metodologické problémy. Môžu sa vynoriť niektoré nové záležitosti, čo je spôsobené nateraz nezavíšenou podobou slovníka. Hlbší pohľad na jednotlivé slovotvorné parametre môže viesť k zisteniu, že mnohé súvislosti v doterajších opisoch neboli dostatočne vysvetlené, ba ani objavené. Preto sa použitá metóda musí permanentne overovať, aby bola schopná tieto nové fakty náležite zachytiť.

Tento fenomén je znakom toho, že jazyk je osobitý a nikdy nie definitívne uzavretý systém. To ale vôbec neznamená nemožnosť spoznať fungovanie vzťahov v akejkoľvek z jazykových štruktúr. Ba práve naopak, lingvistické pravidlá nútia používateľov jazyka prispôbovať slová ich vlastnej logike, či wittgensteinovsky povedané, ich vlastnej jazykovej hre. Princípy jednej z nich sa snažíme popísať vytvorením MSSS. Existujú rôzne spôsoby prekladu, vysvetlení každého jazyka, jeho lexikálnych jednotiek a jedným z možných je práve aktívna slovotvorba.

Na základe doterajších vedecko-pedagogických skúseností môžeme vymedziť všeobecné argumenty, ktoré svedčia o opodstatnenosti našej práce i jej praktického využitia. Tvorbou MSSS sa pokúšame:

1. Rozvíjať schopnosť študentov pracovať so slovníkom.
2. Odstrániť ťažkosti (nerozlišovanie morfematickej a slovotvornej štruktúry slovotvorne motivovaného slova, abstrahovanie od sémantickej stránky derivátov a kompozít, zisťovanie smeru motivačnej intencie), vyskytujúcej sa v súvislosti s osvojovaním si teórie tvorenia slov a na základe toho obohacovať a rozvíjať vlastný slovník i slovnú zásobu jazyka.
3. Poskytnúť odpovede na otázky objavujúce sa so zreteľom na individuálne potreby toho-ktorého komunikanta.
4. Využiť slovník ako pomocný študijný materiál pre učiteľov slovenského jazyka na všetkých typoch škôl i ako prostriedok na didaktické cvičenia s cieľom upevňovať poznanie formálno-sémantickej príbuznosti slov a uvedomovanie si príslušnosti slov k spoločnému slovotvornému hniezdu.
5. Odstrániť nepresnosti pri slovotvornej analýze toho-ktorého slova, ktoré sú spôsobené prístupom k motivovanému slovu prostredníctvom formálnej, vonkajšej binaristickej štruktúry slova.

4.2. Malý slovotvorný slovník slovenčiny a Slovník koreňových morfém

Keďže sa v súčasnosti v slovenčine takmer súbežne pripravujú dva slovníky, ktoré sú založené na slovotvorných princípoch, chceli by sme naznačiť ich špecifiká a možnosti pri používaní oboch lexikografických

prác vzhľadom na vzájomné dopĺňanie informácií o fungovaní slovo tvorného systému.

Malý slovo tvorný slovník slovenčiny

1. Vychádza:

a) z lingvisticko-pedagogického prístupu. Ide o zohľadňovanie psychologických aspektov a voľbu postupov pri vysvetľovaní slovo tvorných javov so zreteľom na vyučovanie tvorenia slov. To však vedie v niektorých prípadoch k neúplnosti údajov. Keďže ide o skrátenú verziu a snahu o knižné vydanie, diskutabilnou sa stáva skutočnosť, či zachytiť čo najviac motivovaných slov a eliminovať tak viacnásobnú motiváciu (*aranžérstvo* „*aranžérska práca*“) alebo naznačiť všetky alternatívy pri vysvetľovaní odvodených a zložených slov (*aranžérstvo* „*to, že niekto aranžuje/aranžérska práca/práca aranžéra*“) a zaznamenať len najfrekvencovanejšie slová.

b) v prvom rade zo synchronného hľadiska. Môžu však nastať situácie, keď slovo tvorný význam slova sa odchyľuje od lexikálneho, resp. slovo sa demotivuje. Príčinou môže byť metaforické a metonymické pomenovanie (*vetroplach* „*ten, kto plaší vietor*“ *X* „*pobehaj*“; *úzkoprsý* „*taký, ktorý má úzke prsia*“ *X* „*posudzujúci veci z úzkeho hľadiska, obmedzený, malicherný*“) alebo nezhoda slovo tvorného významu pomenovania so skutočným stavom veci, čo J. Furdík (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980) označuje ako falošná motivácia (*veľryba* „*veľká ryba*“ *X* „*morský cicavec veľkých rozmerov*“).

2. Zachytáva:

a) motivačné dvojice v abecednom poradí. Prioritou nie je zoskupovať motivované lexikálne jednotky do slovo tvorných hniezd, ale ukázať spôsob odhaľovania slovo tvorných charakteristík.

b) slovo tvorný význam slova

c) slovo tvornú štruktúru slova: *tisíckorun-áčka*;

d) primárne bezprostrednú motiváciu (*tisíckorunáčka* „*tisíckorunová bankovka*“); v prípade absentujúcich členov slovo tvorného radu aj medzistupňovú motiváciu (*granula* → **granulovať* → *granulovaný*; slovo *granulovať* sa nenachádza v KSSJ, ale je potrebné z hľadiska vysvetlenia derivátu *granulovaný* „*taký, ktorý sa *granuluje*“);

e) lexikálne a motivačné homonymá, teda aj motivovanosť/nemotivovanosť nielen lexémy, ale aj lexie (porov. J. Furdík, 1998). Na základe širšieho výskumu konkrétnych lexém v KSSJ (op. cit.) možno konštatovať, že za **motivačné homonymá** sa dajú považovať dve lexie jednej viacvýznamovej lexémy (motivátu alebo motivantu a motivátu zároveň), ktoré sa vyznačujú rôznym typom *motivačnej intencie* (o motivačnej intencii pozri Furdík, ibid.) a tvoria osobitné slovo tvorné hniezdo:

granát → *granátový*^{1, 2}: 1. *g-y* šperk „*taký, ktorý má granáty*“ (adj. s významom časti a súčasti),
2. *g-é* jablko „*taký, ktorý má farbu ako granát*“ (adj. s významom podobnosti),

↗ *granátový*¹
granát
 ↘ *granátový*² → *granátovník* „*granátový strom*“;

f) slovotvorné postupy, slovotvorné kategórie a typy slovotvorných kategórií;

g) vidové dvojice v motivačnom vzťahu: *kúpiť* → *kupovať*.

3. Vymedzuje:

explicitne alternácie a trunkáciu pri každej motivácii.

Slovník koreňových morfém slovenčiny

1. Vychádza:

a) z čisto lingvistického prístupu, a tak je aj jeho používanie viazané skôr na akademickú pôdu, na vedecké účely. Poskytuje však priestor na skúmanie rôznych slovotvorných javov ako sú napr. typy slovotvornej motivácie, alternácie, trunkácia. Výsledky zachytené touto lexikografickou prácou musíme brať do úvahy aj pri tvorbe Malého slovotvorného slovníka slovenčiny, a to bez ohľadu nato, či ich priamo aplikujeme, prispôsobujeme na pedagogické účely alebo ich chápeme ako zdroj polemík (napr. Pri výskume koreňových morfém sme dospeli k názoru, že okrem základných typov integrácie, modifikácie a mutácie treba počítať aj s prechodnými typmi, ktoré sú, okrem iného, ukazovateľom vývoja kompozít. Ten smeruje od integrácie (transpozície) k modifikácii, od modifikácie k mutácii a následne od mutácie až k demotivácii. Na základe týchto záverov M. Sokolovej (2006.) by sme museli vychádzať nie z troch, ale zo šiestich typov onomaziologických kategórií pri derivátoch i kompozitách. Vzhľadom na možnosti týkajúce sa rozsahu MSSS a náročnosť osvojovania si všetkých týchto údajov v súvislosti so získavaním poznatkov o slovotvornom systéme slovenčiny v školskej praxi zostávame pri tradičnom vymedzení onomaziologických kategórií, t. j. transpozícia, modifikácia, mutácia, pri kompozitách integrácia.)

b) zo synchronno-diachrónneho pohľadu. Zaznamenáva synchronne uvedomované vzťahy motivácie, ale i demotiváciu slova, resp. poukazuje na etymologickú súvislosť slov vzhľadom na koreň slova, napr. lexikálne jednotky *studňa* a *studený*, *stôl* a *prestol* v MSSS chápeme ako nemotivované, ale v SKMS sa uvádzajú v rámci jedného hesla.

2. Zachytáva:

a) súbory slov s rovnakou koreňovou morfémou (slovotvorné hniezda):

•STUĐEN (STUĐEŇ, STUĐIEN, STUĐŇ)/STUĐŇ

0 *studen-y*

0 > *studen-o*

0 >(>) na *studen-o*«

0 >(>) za *studen-a*«

0 > *studen-i:ř*

0 > *studen-ost'-∅*

0 > *studen-o*«

0,3 > *studen-o-krv-n-y*

0,3 >> *studen-o-krv-n-ost'-∅*

0,3 > **studen-o-mil-n-ý**
 0 **studň-a**
 0 > **studien-k-a**
 0 > **studn-ič-k-a**
 0 > **studien-oč:k-a**
 0 > **studn-iar-ø**
 0 >> **studn-iar-sk-y**
 0 >>> **studn-iar-stv-o**
 0 > **studn-ic-a**
 0 >> **studn-ič-n-ý**
 0 > **studň-ov-ý**;

b) iba formálnu stránku slova, aj keď pri zaznamenávaní konkrétnych hesiel sa vychádza a aj zo sémantiky, no tá nie je explicitne vyjadrená;

c) morfematickú štruktúru slova: **tisíc-korun-áč:k-a** so zvýraznením koreňových morfém;

d) všetky prípady bezprostrednej (*tisíckorunáčka* „*tisíckorunová bankovka*“), sprostredkovanej (*to, čo má hodnotu tisíc korún*), viacnásobnej (*maloobchodník* „*ten, kto má maloobchod/obchodník v malom/ten, kto obchoduje v malom*“) a vzájomnej (obojsmernej) motivácie (*potreba* >< potrebovať) pri derivátoch i kompozitách, pokiaľ to poradie lexém dovoľuje;

e) supletívne (*človek, ľudia*), variantné koreňové morfémy (*šiška/šuška* → *ŠIŠ/ŠUŠ*), viazané korene (*AKUST, *GENER, *KUKUR) a alomorfy: *ŠEŠŤ* (*ŠEST, ŠIEST, ŠIESTŤ*);

f) lexikálne jednotky v súbore slov s rovnakou koreňovou morférou podľa slovotvorných postupov, onomaziologických kategórií a ich typov, t. j. využíva poznatky o slovotvornom systéme slovenčiny, ktoré zaznamenáva MSSS;

g) vidové dvojice pri sebe podľa vidotvorného poradia ako spoločný motivant: *kúpiť {kupovať}*.

3. Vymedzuje osobitne aj propriálne lexikálne jednotky a ich motivačné vzťahy:

BERMUD (BERMUĎ)

6 **Bermud-y**
 6,0 > **Bermud'-an-ø**
 6,0 >> **Bermud'-an-k-a**
 6,0 > **Bermud-č:an-ø**
 6,0 >> **Bermud-č:an-k-a**
 6,0 > **bermud-y**
 6,0 >> **bermud-ov-ý**
 6,0 > **bermud-sk-ý**

Oba slovníky poskytujú priestor pre ďalšie skúmanie mnohých slovotvorných javov: sledovanie dynamiky v slovnej zásobe jazyka na základe synchronnej motivácie a demotivácie, pre odhaľovanie princípov kompozície, kvázikompozície, trunkácie, alternácií a pod. Používanie oboch lexikografických prác vedie ku komparácii slovotvornej a morfematickej štruktúry slova, k vnímaniu slovotvorných javov z aspektu vedy i pedagogickej transformácie poznatkov.